

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ж. В. Колоїз

Випуск 5

Засновано 2008 року

Кривий Ріг
КДПУ
2010

7. Словарь русских пословиц : ок. 1000 единиц / В. М. Мокиенко, Ю. А. Ермолаева, А. А. Зайнудинов и др. ; под ред. В. М. Мокиенко. – М. : Астрель : АСТ, 2008. – 381, [3] с.
8. Таглін С. Про народні паремії, національну свідомість та „малоросіяństwo” як етнопсихологічний феномен / Сергій Таглін // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х. : Око, 1994. – Т. 3. – С. 21–28.
9. Фролова О. Е. Пословица: ситуативность, синтаксис, референция / О. Е. Фролова // Вестник Моск. ун-та. Серия 9. Филология. – 2007. – №3. – С. 31–46.
Стаття надійшла до редакції 27.09.2010 р.

УДК: 811.161.2'367+81'37

Т. М. Мішеніна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЙ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НАЯВНОСТІ ЗОВНІШНІХ ОБСТАВИН, СИТУАЦІЙ І ПОДІЙ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мішеніна Т. М. Структурно-семантичні особливості конструкцій зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій і подій у житті людини в українській мові.

У статті розкриваються структурно-семантичні особливості конструкцій зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій та подій у житті людини, які віднесено до посесивних конструкцій дифузного типу на позначення відношень «посесор – абстрактне поняття». Доведено, що аналізовані конструкції становлять самостійний структурно-семантичний тип посесивних одиниць в українській мові.

Ключові слова: посесивні конструкції, посесивне відношення, посесивні конструкції дифузного типу.

Мишеніна Т. М. Структурно-семантические особенности конструкций со значением обстоятельств, ситуаций и событий в жизни человека в украинском языке.

В статье раскрываются структурно-семантические особенности конструкций со значением обстоятельств, ситуаций и событий в жизни человека, которые отнесены к посессивным конструкциям диффузного типа на обозначение отношений «посессор – абстрактное понятие». Доказано, что анализируемые конструкции являются самостоятельным структурно-семантическим типом посессивных единиц в украинском языке.

Ключевые слова: посессивные конструкции, посессивное отношение, посессивные конструкции диффузного типа.

Myshnina T. M. Structural-semantic features of designs with value of circumstances, situations and events in human life in the Ukrainian language.

In article structural-semantic features of designs with value of circumstances, situations and events in human life which are carried to посессивным to designs diffusios type on a designation of relations «posessiv– abstract concept» reveal. It is proved that analized designs are independent structural-semantic type possessiv units in the Ukrainian language.

Key words: possessiv designs, possessivное the relation, possessiv designs diffusios type.

У сучасній мовознавчій науці функціональна парадигма мовних одиниць позначена посиленою увагою науковців. З позиції функціональності закономірним є відповідність елементів відображених

відношень між об'єктами дійсності елементам, які входять до сфери варіативності узагальнених семантичних категорій, що дозволяє об'єднувати різнорівневі засоби, які виражають варіанти певної поняттєвої категорії, у функціонально-семантичне поле.

Функціональний аналіз застосовано в дослідженнях категорій темпоральності, модальності, локативності, аспектуальності, оцінки тощо [1; 2; 12]. Посесивність же розглядалася лише з позиції реалізації на словотвірному, лексичному або морфологічному рівнях. На рівні предикативних посесивних конструкцій категорія посесивності привертала меншу увагу дослідників. На окремі риси синтаксису посесивних конструкцій української мови вказували Л. Булаховський, Н. Гуйванюк, М. Жовтобрюх, О. Курило, О. Мельничук, І. Слинко, С. Смерчинський [3; 6; 7; 8; 9; 11]. Проте, незважаючи на значний доробок науковців, багато питань цієї проблеми залишаються дискусійними; немає єдності й у визначенні критеріїв виділення власне посесивних конструкцій.

Залишаються неописаними численні структурно-семантичні типи конструкцій (на позначення відношень «людина – абстрактне поняття»).

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу специфіки конструкцій, що відображають посесивні відношення (володіння), зокрема на рівні «посесор – абстрактне поняття». Функціональний підхід дозволяє здійснити аналіз однорівневих і різнорівневих засобів, які взаємодіють на основі спільних семантичних функцій і можуть бути нетотожні як за формою, так і за змістом. Одним з важливих аспектів функціонального аналізу є виявлення загального й відмінного в одиницях на основі порівняння інваріанта й варіанта.

Мета роботи полягає в системному аналізі синтаксичних конструкцій посесивності на позначення відношення «посесор – абстрактне поняття», з'ясуванні зумовленості структурно-семантичних особливостей цих структур в українській мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути структуру функціонально-семантичної категорії посесивності; 2) класифікувати різні типи посесивних відношень на рівні «посесор – абстрактне поняття»; 3) виокремити й описати мінімальні структурні схеми синтаксичних конструкцій на позначення відношення «посесор – абстрактне поняття», зумовлені способом організації семантичних компонентів посесивних відношень, та засоби їх морфолого-синтаксичної реалізації.

Згідно з концепцією функціональної граматики учені (О. Бондарко, М. Воєйкова, В. Гак, С. Храковський, К. Чинчлей), визначають посесивність як мовну інтерпретацію широкого кола відношень володіння, виділяють граматичну форму, яка інтегрує найбільш характерні ознаки аналізованої семантичної сфери [12, с. 99]. Типова структура, що базується на семантичній категорії посесивності, репрезентує той аспект «загальної

ситуації», який розкриває й характеризує посесивні відношення. Подібна структура займає центральне місце в синтаксичному змісті речення, а предикативна ознака володіння інтерпретується як наявність (наявність предмета у сфері володіння).

Як бачимо, учені визначають посесивність на основі поняття про «інваріантне значення володіння» і його інтерпретацію у сфері периферійних реалізацій. Змістовно-формальна єдність посесивних одиниць дозволяє розглядати їх (одиниці) у системній організації, тобто як елементи поля.

Традиційно ядерними (базовими) посесивними конструкціями вчені вважають одиниці, що конституюються на базі дієслів *мати*, *бути* ($N_1 - Vf$ (мати) – N_4 ; (У) $N_2 - Vf$ (бути) – N_1). Проте поняття ядра й периферії у вираженні посесивних відношень нам уявляється більш широким. Базова одиниця, згідно з теоретичними положеннями дериваційного синтаксису, характеризується симетрією співвідношень власне семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного й комунікативного планів [4; 5; 13]. Характеристики відношень «людина – внутрішній простір»; «людина – зовнішній простір». Ураховуючи релевантні для визначення типу посесивного відношення ознаки (відчужуваність / невідчужуваність; входження / включення; статичність / динамічність; активність / пасивність), виділяємо конструкцію на зразок *Хлопець має книгу* як базову, тобто таку, що виявляє активний суб'єкт, відчужуваний об'єкт, що постійно перебуває в посесивному зв'язку з особою. Комбінації семантичних компонентів дозволяють виділити конструкції, що відображають відношення по лінії родинних чи функціональних зв'язків (неорганічна належність); відношення, що характеризують фізичні властивості особи (органічна належність); відношення, які передають психічні, інтелектуальні характеристики людини як психофізичного концепту (конструкції дифузного типу).

Конструкції зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій та подій у житті людини відносимо до конструкцій дифузного типу на рівні відношення «посесор – абстрактне поняття». Проаналізуємо структурно-семантичні особливості цих одиниць.

Конструкції зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій та подій у житті людини інформують про дії і процеси, що пов'язані з особою. Подія як концепт належить до семантичного типу, який відображається в узагальненому значенні таких слів, як *подія*, *дія*, *вчинок*, *процес*, *зміна*, і в конкретному значенні таких слів, як *зустріч*, *пригода*, *прощання*, *від'їзд*.

Категорії онтологічного ряду (ряду подій) можуть розрізнятися між собою за такими параметрами, як статичність / динамічність; кульмінативність/некульмінативність; результативність/нерезультативність; кількісна характеристика [1, с. 103].

Зазначені параметри обмежують використання дієслів *володіти*, *належати* у структурах розглядуваного семантичного різновиду, оскільки відношення між суб'єктом та об'єктом визначається як відношення оказіональної належності. Натомість, активно функціонують конструкції з дієсловом *мати*. Із базовою моделлю співвідносяться також номінативні двокомпонентні речення (У) $N_2 - N_1$), що набувають різного граматичного оформлення. Зазначені структури реалізують значення повторюваної результативної події в житті особи. Пор.: *Знову мав неприємну сутичку з геологорозвідувальниками* (20, с. 266); *Хоча бувало в них таке, коли вже ніхто не вірив, а людина жила, Волощук каже, що в нього був такий страшний (чи щасливий) випадок, коли серце одного чоловіка забилося уже в морзі* (22, с. 137); *Ситуація у нас така, майстерності у нас не вистачає* (3, с. 115).

Ситуація конкретна за змістом й існує в певних просторово-часових межах. Тому для розглядуваних конструкцій типовим є темпоральний і локативний поширювачі. Наприклад: *Недавно, тижня з півтора тому, вона мала рішучу балачку з таким увивачем, молодим господарником* (15, с. 545); *Учора в Лариси був випускний вечір* (20, с. 322); *Вибачившись, пішла спати Іринка (у неї завтра уроки в школі), а ми гомоніли й гомоніли, власне, більше розповідав Муталіб* (225, с. 211).

Якщо конструкції характеризують подію, то на формально-граматичному рівні поширюються атрибутивним компонентом. Оцінка ситуації залежить від характеру діяльності певної особи (осіб), можливостей і ціннісних орієнтацій. Наприклад: *Але мушу сказати тобі таємно, що була у мене тут одна романтична зустріч* (3, с. 236); *Ніби й не було у них гіркої розлуки, яка мало не зробила їх чужими навік* (20, с. 311); *Коли ж невдовзі чую – у Бобренків великий гвалт* (11, с. 10); *Була важка драма і в житті Гурія Андріяновича* (16, с. 468); *В Україні будується демократична, правова держава, і ми практично не маємо серйозних політичних конфліктів* (14, с. 86).

Якщо семантика об'єкта містить оцінку серії подій в житті людини, то ситуація як поняття сприймається узагальнено (стан справ), означаючи регулярність вияву одиничних подій: *Але – сміливі мають щастя* (2, с. 113); *А втім, – додала раптом, – я така, що не має щастя... знаєш, у деяких речах* (10, с. 442); *Ми маєш щастя, а ти що маєш тут у рідній хаті?* (19, с. 840); *Кукса. Єсть же в світі люди, Що горя не мають* (13, с. 89); *Оце щось узяв собі в голову та й нудшися цілий вечір? – засміялася Катерина. – А я думала, справді якась біда в тебе* (22, с. 25).

Властивістю ситуації є її системність і повторюваність, що створює гносеологічні засади для передбачення її появи в майбутньому і, як наслідок, об'єднання подібних ситуацій в один ряд. Відтворення можливе лише в загальних рисах, але вже за нових обставин чи їх іншої комбінації. У мовній реальності на ряд однотипних ситуацій може вказувати об'єкт із

кількісним значенням, що виражається лексемою на позначення події у формі множини або складається з іменника й кількісного числівника. Наприклад: *У мене вранці було тисяча й тисяча неприємностей, і я стомилась, страшенно стомилась* (15, с. 695); *Ну, добре. Уявіть собі: у кожного з нас бувають якісь неприємності: великі чи малі – немає значення* (7, с. 218).

Нами виділено також структури, в яких наявна вказівка на причину виникнення ситуації чи здійснення подій. У детермінантній функції зі значенням причини вживаються форми (від) N_2 ; (за) N_4 ; (через) N_4 : (*Таксист – Т. М.*) *стояв на танку і все вглядався в дорогу, ждучи, чи не з'явиться звідти той, через кого маєм таку халену* (6, с. 691); *Читала часом на уроках хімії, за що мала неприємність від учителів* (20, с. 95).

Як зазначають М. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько «крім зв'язки *бути*, у двокомпонентних реченнях іноді можуть виступати деякі напівповнозначні зв'язки, зокрема *стати, зробитися, бувати*» [189, с. 259]. Подібні одиниці містять інформацію про події. Мовний матеріал засвідчує, що предикат, який характеризує явище, що здійснилося, може виражатися також дієсловами *трапитися, звалитися*. Аналіз семантичної структури тематичних дієслів дозволяє нам виділити компоненти раптовості й несподіваності обставин ситуації. На формально-граматичному рівні суб'єктний член виражається займенниково-відмінковим сполученням *трапитися* (з) N_5 , *звалитися* (на) N_4 , *статися, бути, бувати* (у) N_2 ; (з) N_5 . Наприклад: *В кінці зими у Рубіна сталося велике горе* (16, с. 437); *А що, у нас бували вибори?* – здивувався Франческо (3, с. 432); *Так із Ірочкою пригода трапилася. Вирішила мені кухню побілити* (3, с. 61).

Якщо ситуація передбачає участь двох і більше діячів, конструкції відбивають позиційні зв'язки: суб'єкт (агент) – подія – суб'єкт (адресат). Із базовою моделлю $N_1 - Vf$ (мати) – $N_4 - (з) N_5 ((У) N_2 - Vf$ (бути) – $N_1 - (з) N_5$) співвідносяться з конструкціями, в яких констатуємо кореляцію дієслова *мати* з тематичними дієсловами. У таких одиницях суб'єктний член може виражатися за допомогою сполучення *між* (N_5). Пор.: *Ти подзвонив, і я відразу помчала додому. А тебе вже немає. – Мав зустріч із Говіком* (21, с. 117); *Граф щойно мав трудну розмову з графинею з приводу вечері* (7, с. 31); *А колись у державній варті ми мали з тобою братання* (18, с. 130); *Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно против другого не зна...* (8, с. 303); *Трагедія у мене з батьком, – вихопилось мимоволі, і, помітивши тінь настороженості в секретаря, Лобода поспішив уточнити: – Не політичного характеру* (6, с. 118); *В нього з жінкою твоєю здавна крутиться роман* (4, с. 107).

У художньому мовленні регулярними є конструкції, в яких суб'єктне значення (посесора) може виражатися за допомогою родового

посесивного, присвійного займенника чи прикметника: *Після **нашої розлуки**, – мовила вона, – я жила лише одним – навчанням та ще піснею* (20, с. 260]; *Мовчать, а один одного думку зна; одному горе – другий точнісінько так же стражда; одному весело, другий усе **своє лихо** забув* (9, с. 303); *Він посміявся разом з Марією, надто ж з **пригоди** дурного і нешкідливого, богом покривдженого **Пантюшки**...* (16, с. 344).

Ситуація, відображена в реченні на зразок У (N₂) тренування, репетиція, змагання, конференція, конкурс, колегія, іспит, лекція, може стосуватися будь-якого учасника заходів, оскільки подія представлена як комплексне здійснення послідовних етапів: *Так от ми... **тренування у нас** сьогодні, а тренера у нас немає...* (3, с. 112); *Ну, я, мабуть, піду, Надіє Григорівно. **У нас** ще сьогодні **репетиція** в Палаці культури. До випускного вечора готуємось* (20, с. 109). Конкретизація, а отже, й виділення ролі учасника дійства виражається, як правило, тематичним дієсловом: *Кашин – син покійного майстра – був чистий голодранець, але через свою малоуспішність **не мав** приватних **лекцій*** (17, с. 275); *Не до неї мені було, – блиснула Тоня до всіх своїми горіхово-карими очима. – **В мене екзамен був*** (5, с. 434); *Вивчаєте там вірменську? – здогадався професор Христинч, і погляд його пом'якшав. – Так, там **складаю іспити** з вірменських предметів, а в нас – з українських* (21, с. 33).

У зіставному плані ми звертаємо увагу на те, що в науковому мовленні широко представлені суб'єктно-предикатні конструкції: *Восени 1934 року, заздалегідь домовившись про ненапад із Ордою, польські **феодали здійснили** новий **похід** проти Галицької й Волинської земель* (12, с. 52); *Зібравши двохтисячне військо, **повстанці** в травні 1593 року **розпочали** новий **наступ*** (12, с. 138).

Оскільки за стильовими ознаками в точному стилі переважають конструкції з узагальненим значенням, уживаними є одиниці, в яких назви подій, ситуацій займають позицію суб'єкта. Відношення належності в цьому випадку передається за допомогою родового посесивного, присвійного прикметника або сполученням з прийменниками з, між та їх варіантами. Наприклад: *Найбільших масштабів **селянська війна** набрала у Київській губернії* (12, с. 153); *У 1803 році на Правобережній Україні відбулися масові **виступи селян** двадцяти чотирьох сіл та містечок Черкаського повіту Київської області* (12, с. 218); *У 1223 році на річці Калці відбувається перша **битва монголо-татарських військ з руськими дружинами*** (12, с. 62); *Аж до 30-х років Століття прихід роздрібності й пов'язані з нею **війни поміж руськими князями** пояснювалися надмірним розмноженням нащадків Володимира Святославовича і Ярослава Мудрого* (12, с. 42).

Спостерігаючи за структурою та семантикою посесивних відношень розглянутих конструкцій, можна зробити висновок про те, що ряд висловлювань *Ми мали пригоду – У нас була пригода – З нами тратилася пригода* представляє спеціалізовані форми для вираження активності /

субординативності суб'єкта; об'єктивної / суб'єктно-оцінної інформації про подію.

Активний суб'єкт представлений у конструкціях з дієсловом *мати* й тематичними дієсловами. Субординативний суб'єкт, відповідно, функціонує в пасивних конструкціях, які являють собою одноядерні двокомпонентні номінативні речення. Позиційні зв'язки «суб'єкт – подія» відтворюють моделі: (З) N_5 (суб'єкт стану) – зв'язка – N_1 (подія); У (N_2) – зв'язка – N_1 (подія). Слід зазначити, що трикомпонентним конструкціям, що становлять одноядерні двокомпонентні номінативні речення, як правило, відповідають двоядерні речення володіння, в яких на місці суб'єктного члена стоїть підмет, а на місці предиката – дієслівний присудок із різними поширювачами: Пор.: *Знав, що із Сагурою неприємна буде розмова, але що поробиши, доведеться* (20, с. 38] – *Знаю, що із Сагурою матиму неприємну розмову, але що поробиши, доведеться*.

Конструкції дифузного типу відображають такий зв'язок, де об'єкт володіння становить абстрактну субстанцію, яка є «непредметною» за посесивною ідентифікацією. Посесивний простір утворюють духовні цінності, психічні константи, афективно-когнітивні прояви, інтелектуальні характеристики, зовнішні обставини. Варіанти реалізацій основних типів посесивних структур зумовлені дифузним полем семантичних компонентів посесивності.

Зв'язок «особа – зовнішні обставини» може відображати також двосуб'єктну або багатосуб'єктну ситуацію, яка передбачає участь двох чи декількох осіб. У цьому разі знаходять реалізацію моделі, у якій суб'єктний член виражається за допомогою родового посесивного, сполучення з прийменниками з: N_1 – Vf (мати) – N_4 – (з) N_5 ; (У) N_2 – Vf – N_1 – (з) N_5 . Якщо в конструкціях позицію суб'єкта займають назви подій, на посесивний зв'язок вказують родовий посесивний, присвійний прикметник або займенник, сполучення з прийменниками з, *між*. Такі форми виявляють у семантичній структурі семантичний компонент – суб'єкт володіння.

Афективно-когнітивна оцінка подій представляє суб'єкт, який усвідомив й оцінив подію чи серію подій, здійснення яких безпосередньо чи опосередковано не контролювалося. Субординативність суб'єкта виражається у більшості випадків формою у (N_2). Конструкції з дієсловами *трапитися*, *звалитися* також реалізують додаткові семантичні відтінки. Структурною особливістю подібних одиниць є варіативність вираження суб'єктного члена за допомогою сполучень (з) N_5 , (на) N_4 .

Вивчення конструкцій зі значенням належності на рівні речення розширює наші уявлення про категорію посесивності. Посесивний простір можуть утворювати не лише об'єкти матеріальної (характеризуються як відчужувані або невідчужувані), а й ідеальної реальності (поєднують ознаки обох різновидів відношень).

У подальших дослідженнях на науковий розгляд заслуговує питання структурно-семантичної організації посесивних конструкцій дифузного типу на позначення відношення «особа – внутрішній світ», «особа – соціальна дійсність».

Література

1. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип. Структура и значение / Н. Д. Арутюнова, Е. М. Ширяев. – М. : Русский язык, 1985. – 195 с.
2. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени / Александр Владимирович Бондарко. – СПб : Изд-во С-Петерб. ун-та, 1999. – 260 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці: в 5-и т. / Леонід Арсентійович Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. Українська мова. – 631 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1997. – 368 с.
5. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 189 с.
6. Гуйванюк Н. В. Засоби вираження присвійності в українській мові / Ніна Василівна Гуйванюк. – Чернівці, 1976. – 20 с.
7. Жовтобрюх М. А. Порівняльна грамати́ка української і російської мов / М. А. Жовтобрюх, М. Я. Брицин. – К. : Вища школа, 1978. – 270 с.
8. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – Торонто : Нові дні, 1960. – С. 38–39.
9. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
11. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (У зв'язку з фразеологією та стилістикою) / Сергій Смеречинський. – Харків : Рад. школа, 1932. – 283 с.
12. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность / А. В. Бондарко, М. Д. Воейкова, В. Г. Гак. – СПб : Наука, 1996. – 229 с.
13. Храковский В. С. Дери́вационные отношения в синтаксисе / В. С. Храковский // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М. : Наука, 1969. – С. 138–147.

Джерела

1. Багрянний І. Тигролови. Роман та оповідання / Іван Багрянний. – К. : Молодь, 1991. – 263 с.
2. Багрянний І. Людина біжить над прірвою. Роман / Іван Багрянний. – К. : Укр. письм., 1992. – 318 с.
3. Білкун М. В. Вибрані твори: Гуморески, фейлетони; гумористично-сатиричні повісті; Повісті-памфлети, памфлети / М. В. Білкун. – К. : Дніпро, 1988. – 509 с.
4. Глазовий П. П. Сміхологія: Книга для всіх, хто любить сміх / П. П. Глазовий. – К. : Дніпро, 1989. – 575 с.
5. Гончар О. Т. Твори : у 2-х т. / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Наук. думка,

1993. – Т. 1. Романи. – 640 с.
6. Гончар О. Т. Твори: у 2-х т. / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 2. Романи. Новели та оповідання. – 752 с.
 7. Дімаров А. Боги на продаж. Міські історії / Анатолій Дімаров. – К. : Рад. письм., 1988. – 691 с.
 8. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів: у 7-и т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К. : Наук. думка, 1979. – Т.2. – 568 с.
 9. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів: у 7-и т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 3. – 480 с.
 10. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели / Ольга Кобилянська.– К. : Наук. думка, 1988. – 668 с.
 11. Костенко Л. Поезія // Поезія: Л. Костенко, О. Олесь, В. Симоненко, В. Стус. – К. : Наук. думка, 1999. – 272 с.
 12. Котляр М. Шляхами віків : довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К. : Україна, 1993. – 380 с.
 13. Кропивницький Марко. Вибрані твори / Марко Кропивницький. – К. : Дніпро, 1971. – 348 с.
 14. Курс кримінології / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
 15. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / Валер'ян Підмогильний. – К.: Наук. думка, 1991. – 790 с.
 16. Сенченко Іван. Оповідання. Повісті. Спогади / Іван Сенченко. – К. : Наук. думка, 1990. – 664 с.
 17. Смолич Ю. Повісті. Романи / Юрій Смолич. – К. : Наук. думка, 1987. – 749 с.
 18. Стельмах М. П. Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – К. : Рад. письм., 1979. – 527 с.
 19. Українка Леся. Вибране / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1966. – 710 с.
 20. Цюпа І. А. Краєни : роман / І. А. Цюпа. – К. : Дніпро, 1976. – 416 с.
 21. Шкляр В. М. Ностальгія : роман, новели / В. М. Шкляр. – К. : Молодь, 1989. – 256 с.
 22. Шкляр В. М. Праліс (Тінь сови) : роман / В. М. Шкляр. – К. : Молодь, 1986. – 216 с.
- Стаття надійшла до редакції 08.10.2010 р.*

УДК 811.161.2 (091):811.161.2'367.622

О. О. Самоєнко

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIV–XV СТ.

Самоєнко О. О. Словотвірна структура іменників pluralia tantum в українській мові XIV–XV ст.

У статті крізь призму лексико-словотвірних типів здійснено дериваційний аналіз похідних, що вживаються тільки у формі множин, у староукраїнській мові XIV–XV ст.

Ключові слова: словотвірна структура, словотвірне значення, іменники pluralia tantum, нульсуфіксація, суфіксація.

Самоєнко Е. А. Словообразовательная структура существительных *pluralia tantum* в украинском языке XIV–XV вв.

В статье сквозь призму лексико-образовательных типов произведен деривационный анализ производных, которые употребляются только в форме множественного числа в украинском языке XIV–XV вв.

Ключевые слова: словообразовательный тип, словообразовательное значение, существительные *pluralia tantum*, нулевая суффиксация, суффиксация.

Samoyenko E. A. Derivational structure *pluralia tantum* nouns in Ukrainian language of XIV–XV centuries

In the article by lexical-formative types was produced derivational analysis of derivatives that are used only in the plural form in the Ukrainian language of XIV–XV centuries.

Key words: word-formation type, word-formation meaning, nouns *pluralia tantum*, zero suffixing, suffixing.

Питання історії творення словотвірної структури іменників української мови постійно привертають велику увагу мовознавців. Так, зокрема, опис творення іменників на історичному матеріалі знаходимо в працях С. Бевзенка, П. Білоусенка, Л. Гумецької, В. Грещука, І. Іншакової, В. Ліпич, О. Меркулової, В. Німчука, І. Олійника, С. Самійленка, Л. Стівбур та ін. Опис творення та функціонування підсистеми іменників *pluralia tantum* в українській мові розглянули в ході аналізу тих чи тих лексико-словотвірних груп О. Безпояско, П. Білоусенко, Д. Гринчишин, В. Грещук, Н. Клименко, О. Кровицька, Л. Недбайло, В. Німчук та ін. Динаміку творення множинних іменників у новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. досліджено у праці А. І. Тернової. Однак словотворення підсистеми іменників *pluralia tantum* XIV – XV ст. докладно не описано. Тим часом цей період є дуже важливим в історії української літературної мови, оскільки літературна „руська мова” цих часів зазнала суттєвого зближення з живою народною мовою, результатом якого стало й проникнення розмовних іменників *pluralia tantum* у тканину текстів ділової й художньої мови.

Мета статті – опис словотвірної структури похідних іменників *pluralia tantum* XIV–XV ст., дібраних за пам’ятками та лексикографічними працями, що відображають лексику української мови цього періоду.

1. Панівна більшість іменників *pluralia tantum* XIV–XV ст. мотивується іменниковими основами. Десубстантиви творяться за допомогою формантів **-овичи; -ци (-цы); -ани (-яни)**.

1.1. Суфікс -овичи.

З цим афіксом виявлено один похідний зі значенням „назва людей за місцем проживання”, а саме: *И поставила передъ нами пани Василева □ Озерничанъ и Милошевичы и Волчковичов, Слонимцов, Иванковцов и Клепачи* (1478 ССУМ I 194) „жителі села Волчки у Троїцькому воєводстві”, пор. особову назву *Волчкович* (1378 ССУМ I 194).

1.2. Суфікс *-ци (-цы)*.

За допомогою цього деривата теж творяться множинні десубстантиви на позначення людей за місцем проживання, наприклад: *Гѣмъ мѣи видѣвши его правою и вѣрною слѣужбою до на(с)... дали есми емоу... еше село оу нижній мойтени где никита и село где грабовцы сидѣ(т)* (1437 ССУМ I 259) „жителі місцевості Грабово”, пор. *Грабовці* (1437 там само) „назва села у Молдавському князівстві”; *А при томъ были могоричници: на имя Войтко, конюшній Волковискій... Пашко и Митко Ошменци а Мацко Волковяннѣ* (1451 ССУМ II 119) „жителі міста Ошмена”; *И поставила передъ нами пани Василева Озерничанѣ... Слонимцы и Клепачов* (1478 ССУМ II 353) „жителі міста Слоним”; *И те(ж) ты(и) лю(ди) Соминци на работѣ хоживали к двороу нашом(ѣ) тоу реискоу* (1499 ССУМ II 368) „жителі села Сомино”; *Иля вѣдка премошлеськыи... жаловатъ сѣ(д) кролемъ на стрѣлковиѣ аже оубиваютъ сѣ оу землю оу црквиую стго спаса* (1422 ССУМ II 395) „жителі села Стрілків”.

1.3. Суфікс *-ане (-яне)*.

Виявлені десубстантиви позначають назви осіб мешканців певних територій. Твірними основами є географічні назви сіл. Як зазначає В. О. Горпинич, „згаданий формант вважався продуктивним ... і перебував у словотвірній зв'язці з топонімічними основами як слов'янськими, так і неслов'янського походження” [1, с. 26].

У писемних джерелах зафіксовані такі плюративи розгляданої групи: *На первой повел нас пан Янчинский по своимъ гранямъ долиною, што от Блаженика идет подле реки, и рекъ панъ Янчинский: на той долине мои люде мають слидогонъ и з Блаженичаны* (1498 ССУМ I 99) „жителі села Блаженик”; *Мы Бовблян опытами, и Бовбляне рекли вси* (1498 ССУМ I 103) „жителі села Бовбли”; *Про то я... записала есми... къ манастыру Святого Спаса въ Кобрыню село Корчичи, и зе всеми доходы... што коли предкомъ нашимъ тыѣ Корчичане давали* (1401 ССУМ I 501) „жителі села Корчичи”; *И пани Василевѣ... поставила перед нами Лоуконничан, королевских людеи из Ярнева и зъ Сынковичъ* (1478 ССУМ I 558) „жителі села Лоуконница”; *И я есми з людми добрыми порозумель, и жбы тыѣ люди господарскии Мокрьчане с паномъ Янчинским ото болшей того тяжи не мели* (1498 ССУМ I 607) „жителі села Мокрець”; *И старцы... сознали перед нами, аж з давных давен есть ступенское, а Ступлѣне сами тут дворы своими седели на той Моцаницы* (1444 ССУМ II 396) „жителі села Ступно”.

2. Невелика кількість іменників *pluralia tantum* творяться за допомогою матеріально не вираженого афікса. Більшість нульсуфіксальних іменників, які вживаються лише в множині, мотивовано дієслівними основами. Своєрідність віддієслівних іменників, на думку М. Я. Плющ, „полягає у поєднанні деяких елементів дієслівної семантики з категорійними значеннями іменника” [3, с. 46].